

ZNAMIONA OBECNOŚCI BENEDETTA CROCEGO W PIŚMIENNICTWIE POLSKIM: STUDIUM ŹRÓDŁOZNAWCZE

W niniejszym opracowaniu dokonano przeglądu nielicznych przekładów tekstów Benedetta Crocego na język polski, jak i – nieporównywalnie liczniejszych – opracowań krytycznych. Zainteresowanie rodzimych naukowców włoskim myślicielem można dostrzec w czterech zasadniczych polach badawczych: 1) Croce – filozof; 2) Croce – historyk; 3) Croce – polityk; 4) Croce – badacz języka i literatury. Szeroki obszar działalności, wszechstronność i interdyscyplinarność, a także ogromna mnogość i różnorodność tekstów, jakie po sobie pozostawił, czynią jego twórczość wciąż nie w pełni poznaną i praktycznie niewyczerpywalną, a prezentowany katalog – otwartym. Prezentowana systematyka będzie zatem kształtowana dwutorowo za pomocą kryterium temporalnego, ale też tematycznego, z podziałem na literaturę przedmiotu i podmiotu.

Katalog tekstów źródłowych Benedetta Crocego i ich liczba jawią się jako wysoce niezadowalające. W katalogach elektronicznych Biblioteki Narodowej odnotowano jedynie dwie zwarte pozycje. W 1961 roku nakładem Państwowego Wydawnictwa Naukowego ukazał się tom *Zarys estetyki* (wznowiony rok później), w skład którego weszły tłumaczenia czterech wykładów wygłoszonych w 1912 roku przez Crocego przy okazji inauguracji *Rice Institute* w Hudson (Texas, USA), a spisanych w języku włoskim w kolejnym roku w tomie *Breviario di estetica*. Znalazły się wśród nich następujące utwory: *Co to jest sztuka?*, *O przesądach w dziedzinie sztuki*, *Miejsce sztuki w działalności ducha i w ludzkiej społeczności* oraz *Krytyka sztuki*

a historia sztuki. W polskiej ich edycji wydawca umieścił informację o zbiorowym autorstwie przekładu, który przypisał Stanisławowi Gniadkowi (ze wstępem Zygmunta Czernego).

Drugim najbardziej znanym dziełem Crocego, przetłumaczonym w całości na język polski jest *Historia Europy XIX wieku*, opublikowana w 1998 roku przez warszawskie wydawnictwo „Czytelnik” w przekładzie Joanny Ugniewskiej, opatrzona wstępem Bronisława Geremka i posłowiem Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Jest ono próbą analizy kształtowania się „religii wolności” i rekonstrukcji starego porządku w Europie po rewolucji francuskiej i wojnach napoleońskich.

O wiele bogatsza jest natomiast literatura przedmiotu traktująca o życiu i twórczości Benedetto Crocego. Chronologicznie rzecz ujmując, jednym z najstarszych zwartych opracowań nauki polskiej (a zarazem opublikowanym w latach życia włoskiego filozofa) jest studium Maurycego Manna pt. *Benedetto Croce: jego estetyka i krytyka literacka*, wydane w 1930 roku nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Już sam tytuł sugeruje, że polski literaturoznawca (profesor romanistyki z Uniwersytetu Warszawskiego) przedmiotem swoich rozważań obdarzył zarówno croceański system filozofii (rozumienie pojęcia sztuki, inspiracje Heglem, definicje piękna), jak i aspekty formalne dzieł literackich (rodzaje, gatunki, tropy), czerpiąc przede wszystkim z dzieła *Estetica come scienza dell'espressione generale e linguistica generale* (1902). Odniósł się także do działalności Crocego jako redaktora naczelnego powołanego przezeń pisma:

Gdy z początkiem XX-go wieku Benedetto Croce (ur. 1866) zaczął z założonym przez siebie miesięczniku «Critica» (wyd. w Neapolu) drukować szkice o nowoczesnej literaturze włoskiej, od razu stało się jasne, że ukazał się nowy, silny talent krytyczny, zajmujący zdecydowaną postawę w stosunku do autorów i ich dzieł¹.

¹ M. Mann (1930), *Benedetto Croce: jego estetyka i krytyka literacka*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, s. 253 [pisownia oryginalna – przyp. ŁJB].

Innym szkicem krytycznym na temat Crocego, opublikowanym przed II wojną światową w Polsce, był tekst Stefanii Skwarczyńskiej pt. *Ze studjów o istotności i istocie rodzajów literackich*, ogłoszony drukiem w „Pamiętniku Literackim: czasopiśmie kwartalnym poświęconym historii i krytyce literatury polskiej”. Wbrew drugiemu członowi tytułu, autorzy publikujący na jego łamach chętnie korzystali ze źródeł zagranicznych, często bardziej nowatorskich i mniej restrykcyjnych niż rodzime w przedmiocie badań genologicznych i taksonomicznych nad literaturą w Europie. Tak też uczyniła Skwarczyńska, wyraźnie zachwycając się poczynaniami włoskiego myśliciela:

Najbardziej energiczną kampanję wydał rodzajom literackim Croce (np. *Breviario, Conversazioni critiche*, II, 163–167); nie mają jego zdaniem te abstrakcje zarówno pochodzenia empirycznego (w dawnych poetykach), jak i spekulatywnego (w nowych), żadnego odpowiednika w rzeczywistości; dzieło sztuki jest tworem indywidualności, autor tworzy indywidualnie, zmysł artystyczny nie ma nic wspólnego z podziałami, definicjami; dla krytyka są pojęcia rodzajów literackich niekiedy *malum necessarium*, nie powinien jednak zapominać, że jako punkt wyjścia dla oceny estetycznej są grubym błędem. W sumie uważa Croce pojęcie rodzaju literackiego za nonsens wobec rzeczywistości twórczej, za przesąd w zbyt trzymającej się tradycyjnych teorów nauce, za błąd spekulacji².

Paradoksem nielicznych opracowań wydanych w Polsce lat 1945–1989, a poświęconych twórczości Benedetto Crocego, było wiązanie jego poglądów i przede wszystkim późniejszej działalności, wprost z marksizmem (wymuszone, jak się zdaje okolicznościami historycznymi, choć niereprezentatywne i krzywdzące dla samego Crocego). Miało to zapewne związek z młodzieńczą i krótkotrwałą

² S. Skwarczyńska (1936), *Ze studjów o istotności i istocie rodzajów literackich: część pierwsza*, [w:] Pamiętnik literacki: czasopismo kwartalne poświęcone krytyce literatury polskiej, 33/1/4, s. 577–578 [pisownia oryginalna – przyp. ŁJB].

fascynacją ideologią Marksowską za sprawą twórczości Antonia Labrioli i jego materializmem historycznym, która ustała w okolicach roku 1900 wraz z publikacją *Podstawowych tez estetyki* (wydanych jako pierwszy tom serii *Filozofii ducha*, kontynuacja której miała już miejsce na łamach pisma „La Critica...” po 1903 roku). Od tamtego momentu Croce odciął się od starych inspiracji, a w późniejszym okresie jednoznacznie wręcz się ich wypierał. Tym bardziej może zastanawiać zestawianie ponad pół wieku później poglądów głosiiciela myśli liberalnej pierwszej połowy XX wieku z takimi przedstawicielami ideowej lewicy, jak Antonio Gramsci (krytycznego wobec Crocego, szczególnie w dziele *Materializm historyczny a filozofia Benedetto Crocego*), Tommaso Campanella (Croce poświęcił mu szkic w 1895 roku, opublikowany pięć lat później w tomie *Materialismo storico ed economia marxistica*), czy Palmiro Togliatti (z tym ostatnim zapewne kojarzony był za sprawą pełnienia funkcji ministerialnych w rządach Badoglia i Bonomiego). Sław Krzemień-Ojak we wprowadzeniu do pozycji *Benedetto Croce i marksizm* nie ukrywa nawet, że

[t]reścią niniejszego studium jest historyczna opowieść o wzajemnych kontaktach croceanizmu i marksizmu, o roli, jaką marksizm odegrał w biografii intelektualnej Crocego, a croceanizm w kształtowaniu się poglądów teoretycznych reprezentantów włoskiego marksizmu, oraz o napięciach, jakie w obrębie obu tych antagonistycznych nurtów myślowych wywołała ich wzajemna konfrontacja w ramach jednej kultury narodowej³.

Z kolei poglądy krytyczne innych włoskich filozofów na temat Crocego (w dalszym ciągu z pozycji marksistowskich) czytelnik polski miał sposobność poznać dzięki antologii przekładów pod redakcją Andrzeja Nowickiego pt. *Współczesnej filozofii włoskiej* (1977), w której opublikowano m.in. polskie wersje szkiców

³ S. Krzemień-Ojak (1975), *Benedetto Croce i marksizm*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 6–7.

Cieto Carbonary *Estetyka treści. Krytyka estetyki Crocego*, Michele Federico Sciacca *Croce jako kryptomarksista* oraz Alfreda Parentego *Croceańskie pojęcie witalności*. Sam Nowicki wiele lat później opisał relacje Crocego z wolnomularstwem w pracy *Benedetto Croce a masoneria* (1998).

Swoiste odkłamanie i zarazem całościowe poznanie idei Crocego było możliwe dopiero po 1989 roku. Szczególnie przełom wieków XX i XXI przyniósł nową perspektywę w spojrzeniu nie tylko na twórczość pisarską i naukową Benedetto Crocego, ale także na jego działalność polityczną. Na temat tej ostatniej obszernie wypowiedziała się Małgorzata Kiwior-Filo w kwadryptyku szkiców: *Benedetto Croce – krytyk faszyzmu w polskiej historiografii* (1999), *Mysł polityczna Benedetto Crocego wobec genezy i rozwoju faszyzmu włoskiego w latach 1919–1925* (2001), *Krytyka totalitaryzmu faszystowskiego przez Benedetto Crocego w latach 1925–1943* (2002) oraz *Defaszycyzacja Włoch w myśli politycznej Benedetto Crocego 1943–1945* (2003), uwieńczonych monografią wydaną w kolejnej dekadzie pt. *Mysł polityczna włoskich liberalistów wobec faszyzmu* (2013).

O ostatnich latach życia i twórczości Crocego można z kolei przeczytać w szkicu cytowanego uprzednio Sława Krzemień-Ojaka pt. *Ultimo Croce i jego filozoficzny testament*, ogłoszonego w piśmie „Nowa krytyka” w 2003 roku.

W 2011 roku Anna Fligel opublikowała wyczerpującą pracę pt. *Benedetto Croce: historyzm absolutny. Studium ze współczesnej filozofii włoskiej* (Łódź, Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych w Łodzi).

Jedną z kolejnych prób eksplorowania croceańskiego estetyzmu podjął Dario Atzori w rozdziale *Benedetto Croce i estetyka* wydanym w pracy zbiorowej *Piknik z filozofią włoską* dedykowanej pamięci Lucyny Juśkiewicz (Campidoglio, Warszawa 2013).

W 2016 roku ukazało się opracowanie Ireneusza Świtły pt. *W kręgu XX-wiecznej filozofii włoskiej: wybrane nurty, zagadnienia i postacie*, w którym autor poświęca miejsce filozofom wywodzącym się z trzech nurtów: marksizmu (Antonio Labriola i Antonio Gramsci), liberalizmu (Benedetto Croce) i ponowoczesności (Gianni

Vattimo). Innym tekstem teoretycznym poświęconym filozofii Crocego w zestawieniu z innymi myślicielami jest szkic Wiesława Szuty pt. *O współczesnej filozofii włoskiej* ogłoszony w „Kwartalniku Filozoficznym” w 2017 roku. Najświeższym asumptem do dalszych rozważań nad poglądami Crocego w obszarze religii oraz językoznawstwa i przekładoznawstwa są artykuły twórców przedmiotowego opracowania, Katarzyny Muszyńskiej pt. *La riscoperta dell'idealismo filosofico di Benedetto Croce tramite la traduzione del saggio „Perché non possiamo non dirci <cristiani>”* (WUŁ, Łódź 2020) oraz Łukasza Jana Berezowskiego pt. *Benedetto Croce: między językoznawstwem estetycznym a poetycką nieprzekładalnością* (PAN, Warszawa 2021).

O poglądach neapolitańskiego filozofa na sztukę i estetykę czytelnik polski może czerpać wiedzę także niebezpośrednio z tekstów innych włoskich myślicieli przekładanych na język polski, np. od Antonia Gramsciego i jego *Zeszytów filozoficznych* (w przekładzie Barbary Sieroszewskiej i Joanny Szymanowskiej) oraz od Umberta Eco z *Semiologii życia codziennego* (w przekładzie Piotra Salwy i Joanny Ugniewskiej; Warszawa 1996) albo ze szkicu pt. *Definicje w estetyce Crocego* w tomie *Od drzewa do labiryntu. Studia historyczne o znaku i interpretacji* (w przekładzie Andrzeja Zawadzkiego; Kraków 2009).

Przedmiotowe i podmiotowe opracowania na temat Crocego uzupełniają *Wspomnienia rodzinne* autorstwa Eleny Croce, wydane w polskiej edycji w 1997 roku w Lublinie.